

Értsük egymást

Érdekes recenziót közöl a *BUKSZ* 2003. őszi száma Nádasdy Ádám *Ízlések és szabályok* című könyvéről. A recenzens, Erdélyi Ágnes kissé értetlenül áll Nádasdy „megengedő” attitűdjére előtte. Részben igazat is adok neki abban, hogy néhány fontos kérdés vizsgálatát Nádasdy elutasítja, mondván, hogy azok „nem nyelvészeti” problémák. Nagyon nem értek egyet viszont azokkal a következtetésekkel, amelyeket Nádasdy elutasításából levon, közelebbről azzal, ahogy legitimálni próbálja az úgynevezett normatív álláspontot, amely szerint vannak „ártalmas” és kevésbé „ártalmas” nyelvi változások.

A recenzens egy cseppet sem áll egyedül azzal a véleményével, hogy „talán mégsem olyan egyszerű a dolog, hogy ha valami már létezik és értjük is, akkor – tetszik, nem tetszik – tudomásul kell vennünk”. Azt a kérdést feszegeti, hogy melyek a pontos kritériumai annak, hogy egy bizonyos alakra, szerkezetre rámondhassuk: ezt már így mondják (vagy legalább: mondják így is), ez most már így van (vagy legalább: így is lehet). Tény, hogy Nádasdy nem tartja a nyelvészet részének az ilyen kérdések vizsgálatát. Feltételezem, a szociolingvisztika körébe utalja. Nádasdy stílusában: a biológust a disznó struktúrája érdekli, nem pedig az, hogy egy bizonyos időben és helyen az emberek hány disznót tartanak egyenként és együttvéve. (Szerintem egyébként Erdélyi félreérti az érthetőség kritériumát: az elterjedtség és az érthetőség egyenként szükséges, de nem elégséges feltétele annak, hogy valamit elfogadjunk tekinthessünk. Persze nem teljesen függetlenek, mert ha egy kifejezőmód már elterjedt, akkor nyilván érthető is, legalább azok számára, akik használják.)

Nos, attól, hogy Nádasdy nem sorolja a szigorúan vett nyelvészet tárgykörébe az elterjedtség vizsgálatát, tágabban véve természetesen teljesen legitim nyelvészeti kérdések azok, amelyeket Erdélyi felvet. Vegyük például az általa kárhóztatott *doktori fokozatot szerzett kutató* kifejezést. Szerintem Erdélyi kitűnően fi-

gyeli meg, hogy ezek a szerkezetek az utóbbi időben gyakoribbak, elterjedtebbek lettek (de persze empirikus vizsgálatok nélkül ezt legfeljebb sejtésként fogalmazhatjuk meg). Miről van szó? Arról, hogy a korábbi nyelvhasználat szerint az előidejű melléknévi igenes szerkezetekben (itt a *szerzett* az igenév) a módosított elem (itt a *kutató*) általában csak azt a szereplőt jelölheti, amely tárgyias ige esetén amúgy a *tárggyal* lenne kifejezve (pl. *leüti a fotóst – leütött fotós; felszeleteli a szalonnát – felszeletelt szalonna*), a tárgyatlan igéknek azonban csak egy csoportjánál lehet ezt a szerkezetet használni, azoknál, amelyeknek az alanya az igében leírt esemény során valamilyen állapotváltozáson (néha helyváltoztatáson) megy keresztül. Ilyenkor a módosított elem ennek az alanyának felel meg: *a levél lehull(ik) – lehullott levél; a lepedő átázik – átázott lepedő; a jelöltek bejutnak a döntőbe – a döntőbe bejutott jelöltek*. Csak az a baj, hogy ennek az utóbbi igecsoportnak, amelyben az alany valahogy „elszenvedti” a változást, nem élesek a határai. Például a *bejut a döntőbe* ide tartozik, míg például az *elmegegy a moziba* nem (nincs olyan, hogy **a moziba element gyerekek*, talán mert helyváltoztatást jelent ugyan, valahogy mégis túl aktívnek minősül benne az alany, ami persze furcsa, mert hiszen általában a döntőbe jutáshoz is meglehetősen aktívan kell fellépni).

Szóval a nyelvi változásoknak az egyik legbanálisabb fajtájával állunk itt szemben: ha két kategória között nem éles a határ, akkor nagy esély van arra, hogy előbb-utóbb megszűnik. Ha valamilyen okból elmosódottabbá válik a különbség a passzív („páciens”) alanyú és a tárgyatlan, de aktív („ágens”) alanyú igék között (például mert az ikes ragozásnak már nincs jól kivehető funkciója), akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy az igenes szerkezetekben játszott szerepükben korábban mutatkozott (!) különbség is eltűnőben van. Ráadásul a magyarban nincs az *-ól/-ő* képzős egyidejű melléknévi igenévnek külön múlt idejű alakja (azt, hogy „aki a döntőbe jut”, úgy mondhatjuk, hogy *a döntőbe jutó*, de azt, hogy „aki a döntőbe jutott”, vagy csak ugyanígy, vagy sehogyan sem). Fiatalok között

végzett nem reprezentatív kérdés-kérdésem azt mutatta ki, hogy a *Nobel-díjat kapott író* kifejezésben az égvilágon semmi furcsát nem látnak. Ugyanakkor a nyilvánvalóan aktív alanyú igéknél ez ma sem képzelhető el (vagy talán már ezeknél is létezik?): szerintem ma sincs olyan, hogy **a Nobel-díjat odaitélt/adott bizottság*, de persze ennek eldöntése is csak empirikus eszközökkel képzelhető el.

Teljesen igaz van Erdélyinek abban, hogy „valami fogódzó kellene” annak eldöntésére, mikor tekinthetjük az ilyesfajta változást már „lezajlottnak”. Igaz, ő úgy fogalmaz, hogy „meddig tekintünk valamit hibának”, és ez az a fogalmazásmód, amelyet Nádasdy is elvet, és én se helyeslek: egy folyamatban levő, tegyük fel, még nem teljesen befejeződött változásnak megfelelő megnyilatkozás vajon miért lenne „hibás”? Másrészt pesszimista vagyok a „fogódzó” lehetőségét illetően. Biztos, hogy tudományos eszközökkel megtalálható az ilyen változásban a „fordulópont” pillanata? Okos közvélemény-kutatással talán számszerűsítené lehetne valamennyire, hogy hol tart a folyamat, de megérné-e vajon minden egyes változóban levő jelenségre annyi áldozatos munkát szánni, csak azért, hogy kimondhassuk: „ez most már nem (csak) úgy van, hanem így (is)”?

Egyvalamiben azonban biztosak lehetünk. Simonyi Zsigmond majdnem pontosan száz éve írta ezt le: „Csakis a *nyelvszokás* döntheti el, mi helyes és mi helytelen.” (Simonyi Zsigmond: *A magyar nyelv*. Athenaeum, Bp., 1889. A 2., átdolgozott kiadásban [1905] 211. old.) Tehát mondhat akármit a „logika”, a „hagyomány”, vagy „a nyelv szelleme”, semmi más nem dönthet, mint az, hogyan használják a nyelvet az anyanyelvi beszélők. Például le kell nyelnünk azt a békát, hogy a *méh* („rovar”, illetve „női szerv, anyaméh”) szó végén már nem néma a *h*, egyszerűen azért nem, mert az emberek kijtik: „*méch*” (pontos felmérést nem végeztem, de nagyon régen nem hallottam néma *h*-val: „*mé*”).

Más kérdés, kiket tekinthetünk „hiteles” anyanyelvi beszélőknek, és főleg, hány százalékuknak kell nyelvhasználatukban egyöntetűen viselkednie ahhoz, hogy egy kifejezőmód-

ra azt mondhatjuk: „létezik”. Ezekre a kérdésekre a nyelvészetben nincs általánosan elfogadott válasz, ebben Erdélyinek megint teljesen igaza van. Abban viszont nincs, hogy csak egyes változásokat kell „elfogadnunk”, másokat nem: az előidejű melléknévi igenév kiterjedtebb használata vagy a *méh* nem néma *h*-val ejtett változata kétségkívül elterjedt, és ezek előtt a változások előtt ugyanúgy fejet kell hajtani, mint mások előtt.

Jól érez rá Erdélyi arra is, hogy a nyelv Janus-arcú dolog: hallatlanul konzervatív (bizonyos értelemben merevnek is mondhatnánk), ugyanakkor bármikor bármelyik vonása megváltozhat. Egy egész nyelvközösség alakítja az egyes beszélők felett álló normává, ugyanakkor egy-egy kreatív beszélő alkalmi újítása bármikor váratlanul elterjedhet. Ez mind igaz, de nem következik belőle az, amire

Erdélyi jut, hogy tudniillik „nem muszáj mindent tudomásul vennünk (és főleg nem muszáj követnünk)”, amiből azt érzem ki, hogy a nyelv művelők „nyelvbíró” attitűdjét legitimnek tekintené. A nyelv kétarcú ugyan, de mindkét arcát komolyan kell venni, tisztelni kell: nemcsak a merevségét, hanem a változékonyságát is.

A recensens utolsó kérdése: „nem fordulhat-e elő olykor, hogy hiába van a fejünk gyárilag egyformán beállítva, valamelyik gyári beállítást valakinek nem sikerül időben az anyanyelvére jellemző értékekre átállítania?” Ha előfordulhatna, akkor ugyanis nem lenne abszurd valakire azt mondani, hogy „hibásan beszél az anyanyelvét”. Előfordulhat persze, de csak orvosi értelemben: a nyelvi fejlődésnek ugyanúgy lehetnek rendellenességei, mint a fejlődésnek általában. Az ilyen beszélőt beszédhibás-

nak szokták nevezni (ha csak artikulációs rendellenességről van szó) vagy nyelvi fejlődési rendellenességgel élőnek (ha más területekre terjed ki a hiba). De a nyelvi változások nem az ilyen rendellenes beszélőktől indulnak ki, sőt hozzájuk semmi közük. Úgy vélem, Erdélyi sem rájuk gondol, amikor „hibásan beszélőkre” utal. Például ha valaki az úgynevezett *-suk/-sükölő* változatát beszéli a magyarnak, nem azért teszi, mert valamit rosszul sajátított el, hanem azért, mert éppen hogy remekül elsajátította a környezetében ugyanezt a változatot beszélőktől – hogy miért nem valamelyik másik nyelvváltozatot használja, annak szociológiai okai lehetnek, például ennek a változatnak van a szemében presztízse, vagy nem is nagyon szembesült a többi változat létezésével.

■■■■■■■■■■ KÁLMÁN LÁSZLÓ